

Arkiv, samlinger og den nye kunnskapshistorien: Tilfellet Halvor Andersen

Anne Eriksen, professor i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.
anne.eriksen@ikos.uio.no

Sammendrag

Ved sin død i 1810 donerte den norske embetsmannen Halvor Andersen sin samling på ca. 15.000 bøker til det planlagte universitetsbiblioteket i Christiania. Sammen med bøkene fulgte en stor mengde historisk arkivmateriale, mye av det i avskrift. Materialet hadde Andersen samlet gjennom et langt yrkesliv i Danske kanselli i København. I 1916 ble det satt opp et register over arkivmaterialet, utført av Gunnar Tank. Arkivsamlingen hadde liten verdi, mente han, blant annet fordi mye av materialet var gjort tilgjengelig gjennom trykte kildeutgaver. Artikkelen bruker Randolph C. Heads begrep *arkivalitet* for å nyansere denne vurderingen, og argumenterer for at Tank og Andersen representerte historisk ulike forståelser av både arkiv og historieskriving. Tanks referanseramme var den vitenskapelige og kildekritiske historieforskningen i tradisjonen etter Ranke. Andersen på sin side hadde sin forankring i europeisk antikvarianisme. Minneord ved hans død fremstiller ham som et respektert medlem av den lærde republikk og representant for dette fellesskapets idealer, som her beskrives med Lorraine Dastons begrep *epistemisk dyd*. Artikkelen argumenterer for at det på den ene side dreide seg om lærd praksis og metode, men samtidig kan knyttes opp mot periodens mer spesifikke idealer for borgerdyd.

Nøkkelord: samlingshistorie, ny kunnskapshistorie, arkivalitet, borgerdyd, Gunnar Tank, Halvor Andersen

Abstract

At his death in 1810, the Norwegian civil servant Halvor Andersen donated his collection of approx. 15.000 books to the future University library in Christiania. A large collection of archival documents, mostly copies and excerpts, was also part of the gift. The collection had been built up by Andersen during his lifelong professional career in Danish Chancellery in Copenhagen. The material was catalogued by Gunnar Tank in 1916. He concluded that the archive collection had little value, partly because so much historical source material now was available in printed editions. The article employs the notion of archivality, coined by Randolph C. Head, to discuss Tank's conclusions, and argues that Tank and Andersen represent historically different understandings of both archives and historical investigation. Tank's scholarly context was the modern source based critical methodology developed by Ranke. Andersen for his part belonged to the tradition of European antiquarianism. The obituaries at his death presented him as a respected member of the republic of letters. He was a worthy representative of the ideals of this community, described here with Lorraine Daston's term epistemic virtue. The article argues that epistemic virtue in this case not merely was about erudite practice, methodology and sociability, but also relate to the period's more general notion of civic virtue.

Keywords: History of collections; the new history of knowledge; archivality; civic virtue; Halvor Andersen; Gunnar Tank

Innledning

Da den norske embetsmannen Halvor Andersen døde i København i 1810, etterlot han seg en samling på omkring 15.000 bøker og et stort arkivmateriale. Alt dette hadde Andersen, som opprinnelig var bondesønn fra Toten, testa-

mentert til det ennå ikke eksisterende nye universitetet i Christiania. I denne artikkelen skal Andersens samling av bøker og arkivalia brukes som inngang til å diskutere noen arkiv- og samlingshistoriske perspektiver. Hensikten er å kaste lys over Andersens arbeid som samler, arkivar og kunnskapsaktør i sin egen tid, og samtidig se samlingen hans i en bredere kunnskapshistorisk sammenheng. Hva slags samlingspraksis var den del av og hva slags forståelse av historie og arkiver kan ha ligget til grunn?

Andersen var født i Norge i 1745, men levde sitt voksne liv i København, der han startet som kopist i skifteretten og arbeidet seg opp til revisor i Danske kanselli. Ved sin død hadde han tittelen kanselliråd. Samlingen han etterlot seg var et livsverk. Andersen var kjent som en gjenganger på københavnske bokauksjoner. Han kjøpte også arkivmateriale gjennom slike kanaler, men i tillegg brukte han mye tid og penger på avskrifter, først og fremst av materiale fra kanselliets og Rentekammerets arkiver. I tillegg hentet han materiale fra private kilder som Peter Frederik Suhms og Frederik Rostgaards historiske samlinger. Andersens boksamling ble senere en del av grunnstammen i Universitetsbiblioteket. Det meste av arkivmaterialet havnet også der, men ble liggende mer upåaktet og uten noen klar funksjon. I 1916 publiserte skolemannen og historikeren Thorstein Høverstad en etterlysning i tidsskriftet *Syn og Segn*. Høverstads anliggende var Andersens innsats for fedrelandet Norge. Han beskrev Andersens «offerhuga kjærleik» til Norge og hans slitsomme kontorliv, der «kvar einaste fristundi gjekk til arbeid for denne store livstanken» (Høverstad 1916: 434). Å danne grunnlaget for norsk historieskriving var «det einaste store livsmaalet» for Andersen, hevdet Høverstad (samme), som også mente at både bok- og arkivsamlingen først og fremst bestod av norsk materiale eller materiale med direkte relevans for norske forhold. Artikkelen endte med en kraftig appell til Universitetsbibliotekets ledelse: Arkivmaterialet måtte pakkes om på forsvarlig måte, Halvor Andersens portrett, som hadde vært del av den testamentariske gaven, måtte finnes fram og henges på hedersplass i biblioteket, og alt materialet måtte registreres. Noe annet ville være til skam for Norge (Høverstad 1916: 444).

Høverstads artikkel var antagelig den direkte foranledningen til at det i 1917 ble utarbeidet en katalog over arkivsamlingen. Oppdraget ble utført av Gunnar Tank som på denne tiden var ansatt ved Universitetsbiblioteket. Tank var utdannet jurist og hadde tidligere arbeidet ved Riksarkivet. Som forsker var han opptatt av rettshistorie, særlig knyttet til tradisjonell bruk og forvaltning av allmenninger i Norge. Samme år som Høverstad publiserte sin artikkel om Andersen-samlingen, hadde Tank dessuten stått for utgivelsen av Akershusregistret fra 1622, fortegnelsen over arkivsaker som den gang befant seg i «det norske arkiv» på Akershus slott (Tank 1916, se også Thime 2016). Både arkivfaglig og arkivhistorisk hadde Tank altså kompetanse som var svært relevant for oppdraget han fikk. I tillegg til å utarbeide et register over Andersens arkivsamling, besto det også i å gi en vurdering av samlingens verdi (Ms.fol. 518, s. 36). Tank konkluderte med at Andersens samling var ufullstendig og «ikke utarbeidet med nogen saa bestemt plan for øiet» at den kunne erstatte andre arkiver. Han la til at Andersen neppe heller hadde hatt «nogen dybere indsigt i juridiske spørsmåal», selv om samlingen riktignok representerte stor flid, belesthet og mye arbeid (Ms.fol. 518, s. 39).

Tank avviste Høverstads nasjonalpatriotiske tolkning og frakjente altså samlingen noen vesentlig verdi for historisk forskning. Indirekte åpner imidlertid konklusjonen hans for nye spørsmål: Hvorfor skulle noen ha valgt å bruke tid, penger og arbeid på noe så menings- og verdiløst som denne samlingen? Mer teoretisk kan dette spørsmålet omformuleres til en antagelse om at Tank og Andersen representerte to ulike *arkivaliteter*, og at de begge tenkte, handlet og vurderte ut fra dem. Dette begrepet er blitt utviklet av den amerikanske historikeren Randolph C. Head, som sier at arkivalitet er «the way different societies collect documents that record information about dominion, possessions, and power» (Head 2019:37). Mer detaljert beskriver han arkivalitet som

[T]he configuration of phenomena at multiple levels of abstraction, including medial forms (e.g. parchment, clay, silk, paper, bamboo, and the writing systems inscribed on them), medial configurations (e.g. rolls, books,

tablets), the architecture and the organization of space in repositories, the staff involved, and so forth, as well as the way a repository embodies cultural forms (law, ceremony, administration) and cultural practices (writing, compiling, sorting, searching, and deploying) (Head 2018:32).

Begrepet arkivalitet dreier seg altså om mer enn arkivteori eller -tekning, og det omfatter både konkrete praksiser, materialitet og institusjonelle forhold. I denne artikkelen skal Heads begrep brukes som utgangspunkt for å undersøke Andersens samling og Tanks vurdering av den, uten å gjøre dette til spørsmål om godt eller dårlig, verdifullt eller verdiløst. Snarere er dette et forsøk på å se Andersens virke og samling i et annet lys enn Tank i sin tid gjorde. Hensikten med en slik undersøkelse er verken å kritisere Tank eller å rehabilitere Andersen, men å historisere begge. Utgangspunktet er at Tanks vurdering av Andersens samling ikke representerer noen tidløs fasit. Tank var like bundet til sin tids forståelse av arkiver og arkivmateriale som Andersen var til sin. Begge er historisk situerte. Dermed kan Tanks beskrivelse av Andersens samling snarere leses som et møte mellom to historisk ulike arkivaliteter og fungere som en tydeliggjøring av ulikheter og særtrekk.

Den nye kunnskapshistorien

Arkivalitetsbegrepets fremheving av materialitet, praksiser og aktører plasserer det tydelig innenfor rammene av nyere kunnskapshistorie. Krittisk til den tradisjonelle vitenskapshistoriens «store fortellinger» om utvikling og fremskritt, etterstreber denne forskningen i stedet en mer genuin historisering av vitenskap og kunnskap. Eldre kunnskapspraksiser sees i sammenheng med tenkning og kunnskapsbehov i sin egen tid snarere enn som deler av en (målrettet) utvikling mot nåtidig perfeksjon. Teoretisk forutsetter slike perspektiver også en avnaturalisering av moderne kategorier og tenkemåter, slik at vår egen tids vitenskap ikke – direkte eller mer indirekte – får danne målestokk og norm for kunnskapsproduksjon og kunnskapspraksiser i tidligere perioder. Som del av dette arbeidet har sentrale vitenskaplige begreper i seg selv blitt historisert. Peter Dear har drøftet

hvordan egenskaper som nysgjerrighet og vitebegjær endret seg fra å bli oppfattet som synd til å bli vurdert som dyd i tidlig moderne tid, og tilsvarende undersøkt begreper som erfaring og eksperiment. Et hovedpunkt i hans argumentasjon er at endringer i disse begrepenes betydning og kunnskapsmessige implikasjoner var viktige deler av 1600-tallets «nye vitenskap», i ettertid gjerne omtalt som den vitenskapelige revolusjon (Dear 1995). Lorraine Daston og Peter Galison har vist hvordan begrepet «objektivitet» har skiftet mening over tid og dermed også endret posisjon som vitenskapelig term (Daston & Galison 2007). Sammen med Elisabeth Lunbeck har Daston også undersøkt hvordan observasjon ble et ideal for vitenskapelig metode og samtidig gått inn på de skiftende konkrete praksisene som metodisk observasjon har medført (Daston & Lunbeck 2011).

I sine arbeider har Daston også understreket hvordan vitenskapelig metode er tett knyttet opp mot det hun har kalt «epistemiske dyder», det vil si bestemte verdsett og praksisnormer som ikke bare former vitenskapen, men også dens utøvere. Eksempelvis krever observasjon som metode ofte både ekstrem tålmodighet og stor nøyaktighet hos den som skal utførte den. Vitenskapelig metode og kunnskapsidealene som ligger til grunn kommer dermed også til å fremelske bestemte personlige egenskaper. Daston og andre er samtidig opptatt av at disse egenskapene ikke er idiosynkratiske, men deles av større vitenskapelige fellesskap og nettverk (Daston & Galison 2007). I fortsettelsen av dette har Peter N. Miller fremhevet hvordan bestemte personlige egenskaper også var definerende for det tidlig-moderne nettverket som omtalte seg selv om «den lærde republikk». Lærdom alene var ikke nok, vennskap, selvkontroll, hjelpsomhet og standhaftighet fremheves også som avgjørende viktig for å vinne en posisjon blant republikkens lærde likemenn (Miller 2000:37). Diskusjon av funn og nye teorier i 1600-tallets eksperimentelle vitenskap krevde på sin side at det også ble utviklet språk og talemåter som ikke automatisk koplet usannhet med løgn og tap av ære: Det måtte være mulig å stille seg kritisk til vitenskapelige funn uten at dette automatisk innebar en anklage om løgn (Shapin 1995). Perspektiver som dette har bidratt til en bedre og mer nyansert forståelse av eldre perioders kunnskapspraksiser. Like viktig er fremhevingen av at begreper

som i dag mer eller mindre definerer det vi forstår som vitenskap, verken er tidløse eller nøytrale, men del av en spesifikt moderne kunnskapsforståelse.

I tillegg til å gi nye perspektiver på naturvitenskapenes historie, kom denne forskningen til å få betydning for humanistisk vitenskapshistorie, samtidig som et bredere kunnskapsbegrep også lot den inkludere mer praktisk og håndverksmessig kunnskap (Bjerring-Hansen 2013, Rossi 2017, Smith 2006). For bokhistorisk forskning har slike tilnærminger hatt stor betydning, blant annet ved å knytte mer tradisjonell bibliografi opp mot en bredere kunnskapshistorie, der studier av bøkens og trykksakers sirkulasjon og nettverkene som de inngår i har vært viktig (Darnton 1982). Endelig har den nye kunnskapshistorien gjort det mulig å se eldre samlinger og museer i et nytt lys, både på grunn av en ny forståelse for slike samlingers sentrale plass i naturvitenskapens utvikling og fordi eldre samlinger ikke lenger automatisk måles opp mot nåtidens museale idealer (Findlen 1996, Mordhorst 2009). Innen arkivhistorisk forskning har det derimot tatt noe lengre tid før slike perspektiver har gjort seg gjeldende, men fra 2018 og fremover har en bølge av ny arkivhistorisk forskning blitt publisert, der blant annet materialitet og praksis står i sentrum for undersøkelsene (for en god oversikt se Weidling 2022).

Heads arbeid hører hjemme i denne arkivhistoriske bølgen. Begrepet arkivalitet, som han særlig har utviklet i boken *Making Archives in Early Modern Europe* fra 2019, reflekterer viljen til å avnaturalisere moderne arkivtenking og ikke bedømme historiske arkiver ut fra normene som den setter. Vekten som legges på praksiser og på materielle, fysiske forhold har nær sammenheng med den nye kunnskapshistoriens nitide studier av konkrete detaljer som notatteknikker og bruk av for eksempel lapper, snorer, saks og lim har gitt ny kunnskap om hvordan viten faktisk ble produsert og systematisert i tidligere perioder (Blair 2010; Friedrich 2018). Med slike perspektiver som utgangspunkt kan vi også vende tilbake til Andersen og hans samling og spørsmålet om den kan vurderes på andre måter enn det Tank i sin tid gjorde: Hva slags historisk arkivalitet er Andersen-samlingen en representant for?

Andersens samling og Tanks rapport

I tillegg til de omkring 15.000 bøkene bestod Andersens samling av 82 omslag med arkivmateriale ordnet i kronologisk rekkefølge, det meste i avskrift. Ytterligere ni pakker inneholdt avskrifter og utdrag av trykte brev, også disse kronologisk ordnet. Til hele denne samlingen laget Tank et register. Han var også bedt om å vurdere hvorvidt samlingen trengte ompakking eller reorganisering. Tank fant imidlertid at innpakkingen som Andersen selv hadde gjort gav et «fullstendig betryggende» vern mot ødeleggelse, forutsatt at materialet ble oppbevart tørt. Samlingens strenge kronologiske orden betød også at den med en viss rett kunne omtales som et register, slik Andersen selv gjorde, skrev Tank (Ms.fol. 518a s.36). Tank hadde altså ingen kritiske kommentarer verken til ordning eller pakking. Han skriver også om Andersen at: «han har alltid paa foten tilføiet, hvilke kilder han selv har benyttet. I min katalog har jeg søkt at nævne de fleste av disse kilder» (Ms.fol. 518a s.36). Dette må leses som en anerkjennelse: Tank finner at Andersen her har fulgt gode prinsipper for kildeangivelse, som han selv velger å videreføre i sitt eget arbeid med Andersen-samlingen. I praksis fører dette imidlertid til at Tanks register over Andersens samling ender med å inneholde mer informasjon om hvor stoffet er hentet fra, enn om samlingen selv. Tyngdepunktet forskyves på en måte som gjør at katalogen ikke gir noe direkte speilbilde av Andersens interesser som samler, men snarere fremhever det som Tank kjente igjen fra sin egen tids arkivtenkning og som han selv anerkjente som god praksis.

Andersens kronologiske ordning av materialet betød at arkivsamlingen hans ikke fulgte noe proveniensprinsipp. I tillegg påpekte Tank at Andersen heller ikke hadde «foretat noen henvisninger i utdragene til andre breve om samme emne saaledes som man i nyere utgaver av reskript- og lovsamlinger pleier at gjøre» (Ms.fol.518a s.37). Samlingen levde altså ikke opp til konvensjonene som var blitt etablert for historiske kildeutgivelser. Den var heller ikke i samsvar med moderne prinsipper for arkivorden. Proveniensprinsippet for ordning av arkiver fikk sitt internasjonale gjennomslag omkring 1900, med krav om at materiale fra samme arkivskaper ikke måtte brytes opp (Svendsen 2017:

234–237). Tidligere hadde pertinenssippet dominert, slik at materialet i stedet var blitt ordnet etter hva det gjaldt snarere enn hvilke organer og institusjoner som hadde produsert det. Andersens rendyrkede bruk av kronologisk ordning representerte nok et system for organisering av materialet i et arkiv. Her blir det dermed både konkret og tydelig hvordan Andersens samling og de arkivene som Tank kjente fra sin egen faglige praksis representerte ulike arkivaliteter. Samtidig blir det også tydelig hvordan disse ulikhetene bidro til Tanks nokså negative vurdering av Andersens arkiv: Ulikhetene oppfattes som svakheter ved den eldre samlingen.

Hoveddelen av Tanks rapport består av begrunnelsene for at samlingen hadde liten verdi. Argumentene dreier seg i stor grad om at tilgangen på historisk kildemateriale på Tanks tid var blitt så god at privatsamlinger som Andersens ikke lenger var særlig nyttige. Trykte utgaver var lettere tilgjengelig og i tillegg lettere å bruke fordi de var utstyrt med registre og krysshenvisninger. Da Andersen døde i 1810 fantes ikke slike utgivelser i særlig omfang, påpekte Tank, og på Andersens egen tid hadde samlingen derfor vært verdifull for «enhver der vilde studere Norges og Danmarks historie og administration» (Ms.fol. 518a s.37). Samtidig understreker han imidlertid at det meste av materialet i samlingen var avskrifter. De var produsert av Andersen selv og hentet fra kanselliarkivet og Rentekammeret, men gav ikke noe fullstendig bilde av disse arkivene og ville derfor altså ikke kunne erstatte dem som kildemateriale. Det lille antallet originaler som samlingen inneholdt har Tank markert i sitt register i hvert enkelt tilfelle. Andersen hadde samlet «mange verdifulle aktstykker om Norges historie», skrev Tank videre, men det var likevel en misforståelse å tro at det særlig var norske forhold som lå ham på hjertet (Ms.fol. 518a s. 37). Denne kommentaren er et direkte svar på Høverstads påstand om Andersens arbeid for Norge, men reflekterer også det største problemet som Tank støtte på i sitt arbeid med å skaffe oversikt over materialet: Til tross for at Andersen hadde lagt ned mye tid og store ressurser i å bygge opp samlingen og ordne den, kunne Tank ikke se at hans «papirer er samlet efter nogen bestemt plan eller i noget bestemt øiemed» (Ms.fol. 518a s. 37).

Antikvarer, samlere og private arkiver

På Tanks tid var statens arkiver offentlige institusjoner i nasjonens tjeneste. Historieskriving på sin side dreide seg om kritiske, kildebaserte undersøkelser av «wie es eigentlich gewesen», som Leopold von Ranke hadde formulert forskningsfagets maksime. På Andersens tid var både arkiver og historieskriving noe annet (Eriksen 2020). Dette representerer mer grunnleggende forskjeller enn noen av dem Tank påpekte i sin rapport. De berører dessuten også spørsmål om arkivalitet på mer dyptgripende måter enn de ulikhetene i ordningsprinsipper som er kommentert ovenfor. Statens arkiver var redskaper for politisk og administrativ styring av staten, som på Andersens tid var det eneveldige kongedømmet. De to hovedkildene for Andersens avskrifter, Kanselliet og Rentekammeret, var blant dette eneveldets sentrale arkivskapere. Den eneveldige statens arkiver inneholdt dokumenter som kunne være viktig bevismateriale for både statsapparatet og innbyggerne, for eksempel når det gjaldt eiendom og rettigheter. Likevel var de ikke offentlige og allment tilgjengelige institusjoner slik de senere ble, parallelt med at rikets innbyggere på sin side ble borgere i en nasjonalstat. Arkivene hadde heller ikke den tydelig doble funksjonen som ble utmeislet gjennom 1800-tallet: Å vise statens kontinuerlige og lange historie, både ved å inneholde kilder til denne historien og ved å materialisere den fysisk. Da det norske riksarkivet ble opprettet i 1817, var nettopp dette en sentral oppgave for den nye institusjonen i den nye nasjonalstaten: «å gi et samlet bilde av den norske statens historie», og dermed samtidig (be)vise denne statens eksistens langt tilbake (Svendsen 2017: 12). Ut fra en slik forståelse var arkiver og historieforskning også tett sammenflettet. På Andersens tid var historie derimot fremdeles «livets læremester», en samling nyttige eksempler å lære av, eller «fortellinger om fortidige ting og hendelser som blir overlevert til oss for at minnet om dem skal bevares og for å lære oss å leve godt og lykkelig», som Holberg formulerte det i sin lærebok i historie fra 1733 (Holberg 1733: 1, oversatt her). Lærdommen som de historiske eksemplene kunne gi gjaldt først og fremst politikk, statsmannskunst, religion og moral, det vil si verdier, egenskaper og ferdigheter som lenge ble oppfattet som relativt konstante og hevet over historisk endring (Koselleck 1985; Eriksen 2020). Historieskriving

var dermed heller ikke kritiske kildestudier, men først og fremst en form for litterær virksomhet og politisk analyse.

Private samlinger av arkivmateriale og eldre dokumenter var ikke uvanlige på 1700-tallet. Blant de store samlerne tidlig i århundret var Frederik Rostgaard (1671–1745), fra hvis samling Andersen også hadde fått avskrifter. Rostgaard var i tillegg Geheimearkivar, altså leder for Kongens eget arkiv, og velkjent både som samler og lærd gransker. Geheimearkivar var også Hans Gram (1685–1748), som i tillegg var kongelig historiograf og bibliotekar og som la grunnlaget for Geheimearkivets samling av diplomavskrifter. Grams etterfølger, Jakob Langebek (1710–1775), videreførte dette arbeidet og grunnla i tillegg *Det kongelige danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring*. Selskapets formål var å samle bøker, dokumenter, portretter, kart, mynter og medaljer og annet som kunne kaste lys over dansk historie og å gi ut kommenterte samlinger av historisk materiale. Første bind av selskapets tidsskrift, *Danske Magazin*, utkom allerede i stiftelsesåret 1745. Etter de første seks bindene inntraff en lengre pause fram til slutten av 1700-tallet. Da Halvor Andersen ble valgt inn i selskapet i 1800, var nye bind av tidsskriftet under utgivelse. På dette tidspunktet hadde også selskapet selv bygget opp en betydelig samling av bøker og dokumenter.

Materialet som ble publisert i *Danske Magazin* kan sees som begynnelsen på arbeidet med historiske kildeutgaver som skjøt fart og ble mer systematisk gjennom 1800-tallet. Forordene som hver årgang var utstyrt med viser imidlertid også andre ideer enn de som lå til grunn for moderne kildebaset historieforskning. Den erklærte hensikten med å publisere det som lenge ble kalt «allehaande Smaastykker» var å tjene fedrelandets ære, bidra til allmenn opplysning og underholdning, samt å dyrke og foredle det danske språk (*Danske Magazin* 1745: 11–12). Her fremstår historie stadig som «fortellinger om fortidige ting og hendelser som blir overlevert til oss for at minnet om dem skal bevares og for å lære oss å leve godt og lykkelig» (jf. ovenfor). Samtidig hadde selskapets medlemmer en klar tilknytning til den samme kunnskapstradisjonen

som Rostgaard og Gram hadde representert en generasjon tidligere: den europeiske antikvarianismen. Det var innenfor disse rammene, like mye som i historieforskningen, at Andersens samlerprosjekt og arkiv også hørte hjemme. Til forskjell fra den litterære og fortellende historieskrivingen, var antikvarianismen systematiserende (Momigliano 1990). Antikvarene var samlere og interesserte seg for fortidens fysiske levninger. Dette gjorde at kunnskapen deres lenge ble oppfattet som en tidlig form for arkeologi (Schnapp 1996). Mange antikvarer var imidlertid også interessert i genealogi og spørsmål om eiendom og grenser, titler, rettigheter og privilegier. Derfor samlet de også tekstlig materiale som dokumenter, segl og mynter, epitafier og andre inskripsjoner. De utviklet tidlig en kritisk kompetanse i vurdering av slikt materiale. I dag tilskrives antikvarianismen derfor også stor betydning for utviklingen av moderne, kildekritisk historieforskning (Sweet 2004).

De private samlingene av arkivmateriale – deriblant Andersens – representerte en arkivalitet som var del av dette større bildet: Statens arkiver var relativt lukkede institusjoner som tjente Kongen og hans statsadministrasjon fremfor en vitebegjærlig offentlighet. Dette bidro til fremveksten av private samlinger, som på sin side var konsentrert om tematikker og materiale som samlerne selv fant interessante. De hadde derfor ikke som mål å speile forvaltningsorganenes arkiver, selv om materiale fra slike instanser kunne være gode kilder å øse av, slik tilfellet altså var for Andersen. Sammenlignet med arkivene som materialet var hentet fra, kunne slike samlinger derfor fortone seg uten «nogen saa bestemt plan for øiet», slik Tank oppfattet Andersen-samlingen. Prinsippene som lå til grunn var ikke forvaltningsorganenes rutiner, men samlerens egne interesser, smak, nettverk og preferanser.

Mens den litterære historieskrivingen i liten grad var basert på kritiske kildestudier, utviklet samlerne en mer praktisk kompetanse i håndteringen av materielle spor fra fortiden. Deres interesser og anliggende var imidlertid som regel mer av systematiserende enn fortellende art. Materialet i samlingene ble ordnet, kommentert og systematisert, men dannet bare sjelden grunnlag for

sammenhengende, fortellende fremstillinger. De fleste antikvariske samlere publiserte lite og la først og fremst arbeid i kataloger over egne og ev. andres samlinger. Bortsett fra den kronologiske organiseringen og omslagene som Andersen hadde lagt materialet inn i, vet vi lite om hvordan samlingen hans ble oppbevart før den ble overlatt til Universitetsbiblioteket. Organisering og ordning av både arkivmateriale, bøker og annet som samlingen kan ha inneholdt må likevel ha vært en viktig del av Andersens eget arbeid med den. Så lenge samlingene var private, var arkivsystemer og fysisk oppbevaring av materialet også det. Konvensjoner for oppbevaring av arkivmateriale, for eksempel ved hjelp av stifter og hyssing, går langt tilbake i tid (Peters-boka). Det praktiske arbeidet med å ordne og pleie samlingen var likevel en integrert del av samlerens lærde virksomhet. Andersen publiserte enkelte mindre artikler basert på materialet fra samlingen sin, blant annet i *Danske Magazin*. Selve ordningen og arbeidet med det fysiske materialet må likevel sees som en mer sentral del av hans arbeid.

Borgerdyd i de lærdes republikk

Da Halvor Andersen døde i 1810, ble det publisert minneord om ham i *Nyeste Kjøbenhavns Skilderie* og *Misceller*. Begge disse bladene henvendte seg primært til en borgerlig leserkrets i København. Tekstene er samstemte i sin fremheving av Andersen-samlingens størrelse og verdi, Andersens personlige egenskaper og – ikke minst – bruken av samlingen hans. *Misceller*, drevet av N.C. Øst, skrev at gjennom hele 40 år «offrede med utrættet Flid denne hæderlige Afdøde, enhver sin Fritime, sin meste, selvsparede Formue til Statens videnskabelige Tarv» (*Misceller* 1810, 19: 146), mens *Kjøbenhavns Skilderie* fremhevet at Andersen hadde eid «en Samling af næsten alle i det Danske Sprog udkomne ældre og nyere Skrifter, og lagde fortrinlig Vind paa at for skaffe sig gode Udgaver og velconditionerede Exemplarer « (*Kjøbenhavns Skilderie*, gjengitt i *Misceller* 1810: 148). Det som gav Andersens boksamling dens store verdi var imidlertid ikke først og fremst midlene som hadde gått med for å anskaffe den, eller de gode eksemplarene som den bestod av, men arbeidet som Andersen selv hadde

lagt ned i den. *Kjøbenhavns Skilderie* fremhevet at det nesten ikke var «en eneste Bog i hans Bibliothek, han ej har beriget med skrevne Anmærkninger, Berigtigelser og Henvisninger, som 40 Aars fortrolig Bekjendtskab med den Danske Literatur saa meget lettere satte ham istand til» (*Kjøbenhavns Skilderie*, gjengitt i *Misceller* 1810: 148). Gjennom dette arbeidet, påpekte *Misceller* på sin side, «nedskrev han Henvisninger, Berigtigelser, Oplysninger til Lovkyndighedens, Historiens og Sprogets Fremme, der trykte ville udgjøre flere Foliobind» (*Misceller* 1810, 19: 147). Det som fremfor noe gjorde boksamlingen «mageløs» og «uerstattelig» (samme, s 146) var altså Andersens egen bearbeiding av bøkene. Det var gjennom kommentarene og tilleggene han hadde forsynt dem med at han viste sin lærdom og dedikasjon, og det var gjennom dette arbeidet at samlingen fikk sin særlige verdi.

Dette speiler en forståelse av både bøker og av lærd arbeid som kan virke fremmed i dag. Her er bøkene ikke stabile og klart avgrensede objekter, ferdige produkter fra utgiverens eller trykkeriets side, men snarere elementer i en aktiv og kontinuerlig kunnskapsprosess. På samme måte som en ny bok bestod av rå materie som måtte bindes inn, slik at dens endelige utseende ble bestemt av eieren, ikke av utgiveren, innebar dette at innholdet på sin side ville komme til å gjennomgå en tilsvarende bearbeiding. Omtalen av Andersens skrivearbeid gjør det dessuten tydelig at notatene ikke ble oppfattet som private, men reflekterte en forståelse av bøker som medium og kommunikasjonsform som både Andersen og hans samtidige delte. For enhver leser ville kommentarene som Andersen hadde forsynt bøkene sine med, representere en tilleggsverdi sammenlignet med andre eksemplarer av samme bok. Bokhistorikeren William Sherman kaller slike notater for leserens dialog med både forfatteren og senere lesere. Han understreker også at oppfatningen av «rene» bøker som mer verdifulle og notater og merker som en form for skadeverk er av nyere dato og særlig hører sammen med etableringen av offentlige biblioteker (Sherman 2008:158). Tidligere var gode og fyldige håndskrevne tillegg og kommentarer betraktet som en berikelse, slik tilfellet altså også var med samtidens vurdering av Andersens samling.

Denne forståelsen av boksamling som aktivt skrivarbeid skaper i tillegg en tydelig sammenheng mellom Andersens bibliotek og arkivsamlingen hans. At de ulike delene av samlingen hans var tett forbundet, kommer også klart frem i minnetekstene. I tillegg til de foliobind som Andersens kommentarer alene ville utgjøre, skrev Øst i *Misceller* (ovenfor), var reskriptsamlingen hans slik at den «i Fuldstændighed overgaaer Alt hvad Rothe, Fogtmann, Schou, Rosenstand, Hedegaard o. fl. samtligen have bekendtgjort. Ogsaa dette hans litteraire Efterladenskab følger Bibliotheket» (*Misceller* 1810, 19: 147). *Kjøbenhavns Skilderie* fremhevet på sin side at «hans eneste og kjereste Syssel i de Timer han var fri for Embedsforretninger, var Læsning og Excerpeeren» (*Kjøbenhavns Skilderie*, gjengitt i *Misceller* 1810: 148). Skrivarbeid stod altså sentralt, enten det gjaldt kommentarer og tillegg i trykte bøker eller avskrifter og utdrag fra dokumenter og andre bøker.

Gjennom et tillegg til testamentet, skrevet året før han døde, fremhevet Andersen at gaven omfattet ytterligere et element, nemlig «min lovbog med alle deri værende trykte og skrevne supplementer og annotater» (gjengitt i Høverstad 1916: 439). Tank forklarer i sin rapport at dette delvis dreide seg om notater som var skrevet inn, delvis om løse ark lagt inn i lovboken. Tilleggene var basert på materiale fra Andersens egne samlinger og fra tilgjengelige trykte kilder. Tank konkluderte sin fremstilling med at «disse notater vil uten tvil kunne være av en viss nytte ogsaa i vor egen tid, om det end maa erkjennes at særdeles mange av hans notiser nu kun har kuriositetens interesse» (Ms. fol. 518a, s. 39). For Andersen må saken ha fortonet seg annerledes. Den sterkt bearbejdede lovboken kan betraktes som produktet av hele hans samlerliv, en konkretisering av det lærde arbeidet som samlingen representerte. Samtidig illustrerer den også hvordan Andersen-samlingen i ettertid fremstår som en hybrid, en underlig mellomting. Verken boksamlingen, arkivsamlingen eller lovboken stemmer overens med nåtidige kategorier for verdifullt materiale. Bøkene er «urene» og personliggjorte med notater og tillegg, arkivet forekommer ufullstendig og tilfeldig, mens lovboken – monumentet over Andersens lærde virke – altså vurderes som ren kuriositet.

Minneordene på sin side formidler derimot at samlingen ble vurdert som ganske annerledes verdifull og viktig i Andersens egen tid. Delvis skyldes dette at denne tidens lærde forholdt seg til andre kategorier for kunnskapsorganisering enn dagens forskere. Men et annet element er også viktig. Det fremheves i minneordene, men nevnes ikke av Tank: Andersens omgjengelighet, vennlighet og lærde hjelpsomhet. *Kjøbenhavnske Skilderie* skrev at «dels udlaante han med den sjeldneste Tjenstvillighed enhver af sine noksaa kostbare Boger og Haandskrifter, til enhver, som henvendte sig til ham; dels kunde enhver, som vilde udarbejde noget Værk i det Danske Sprog, finde Veiledning hos ham» (i *Misceller* 1810: 148). Dette er personlige egenskaper, men lovprisningen i *Misceller* viser at det også dreide seg om noe mer: «Visselig! denne beskedne, flittige Borgers Mening var retvis, hans Idræt evig hædrende, endskjøndt mindre gavnende, end hans Villie attraaede» (*Misceller* 1810: 146). Disse formuleringene knytter direkte an til det som i perioden ble kalt «borgerdyd» – viljen til å sette egeninteresser tilside og virke for allmennvellet. Begrepet kom til å stå helt sentralt i det sene 1700-tallets samfunnstenkning, svært ofte sammen med ideer om partiotisme. Historikeren Simon Schama har kalt periodens begeistring for borgerdyd en veritabel «cult of citizenship» (Schama 1989: xv). Etnologen Tine Damsholt har også påpekt at borgerdydsidealet innebar en ny form for selvbevissthet som var knyttet til nye ideer om borgerens rolle i sivilsamfunnet (Damsholt 2000: 202). Som borger hadde den enkelte både plikt og mulighet til å ta ansvar for fellesskapet og være med å forme samfunnet. De nye idealene skapte også en ny retorikk, bestemte måter å snakke om borgernes plikter og egenskaper på. Minneordenes omtale av Andersen speiler denne retorikken og formidler dermed ikke bare at han rent personlig var et godt menneske, men også at han var en god borger: Han arbeidet ikke bare for seg selv, men med sine gode egenskaper såvel som med sin samling bidrog han til fellesskapet av andre lærde som ville studere fedrelandets språk, historie eller «den skandinaviske Lovkyndighed» (*Misceller* 1810:146).

Mens Andersen levde, hadde bøkene og arkivet hans vært møtested for Københavns lærde. Samlingen i Andersens hjem sto til deres disposisjon og ble

oppfattet som en viktig ressurs for lærd arbeid, enten det gjaldt språk, historie eller jus. Da Abraham Kall og Rasmus Nyerup, også de historisk orienterte samlere, i 1800 planla utgivelser av historiske kildeskrifter, var Andersen blant mennene som de regnet med. Andersen hørte altså til i Københavns lærde miljø der både han, bøkene og arkivet hans hadde en aktiv rolle. Også i denne sammenhengen er minneordenes omtale viktig, og peker ut over en rent personlig karakteristikk. Egenskapene som fremheves refererer ikke bare til tidens begeistring for borgerdyd, men reflekterer også langt eldre idealer knyttet til «den lærde republikk». Verdier som tradisjonelt var blitt fremhevet her var nettopp vennskap, hjelpsomhet og generøsitet. Helt sentralt stod dessuten idealet om utholdenhet og dedikasjon – ofte formulert med den latinske termen *constantia* og med referanse til Seneca og stoicismen. (Miller 2000: 37–38 og ovenfor). Lovprisningen av Andersens utholdenhet og harde arbeid, sammen med nedtoningen av privatliv og andre interesser, har en tydelig gjenklang av disse gamle idealene. På samme måte som for idealet om borgerdyd innebærer dette dessuten at omtalen av Andersen ikke bare gjelder ham som privatperson og individ, men dreier seg om en skikkelse eller rolle. Dydene som ble fremholdt i den lærde republikk var en like viktig del av den lærde rollen som kunnskapen selv og dermed også del av det nettverket av respekt, samhandling, utveksling og dialog som republikken selv utgjorde. Uten disse egenskapene ville nettverket ikke fungere. Moderne arkivinstitusjoner har faste strukturer som blant annet omfatter åpningstider, reglementer for tilgang og bruk, prosedyrer for bestilling av materiale for konsultasjon og kvalifisert veiledning av brukerne. De private samlingene hadde ikke noe av dette. De var likevel ikke «private» i betydningen utelukkende forbeholdt sin eier. Snarere inngikk de i en annen type offentlighet enn den moderne, der adgang og bruk nettopp var regulert gjennom den lærde republikks idealer og konvensjoner. I en slik sammenheng gir det derfor liten mening å skille samlerens personlige egenskaper fra samlingen hans – begge var deler av samme helhet.

Hensikten med denne artikkelen har ikke vært å argumentere for at Gunnar Tank tok feil i sin vurdering av Halvor Andersens samling, eller at denne samlingen var *mer* verdifull enn det Tank kunne se. Snarere dreier det seg om *andre* verdier enn de som Tank søkte å lokalisere. For forskere som arbeider med dansk-norsk administrasjonshistorie i dag, vil utvilsomt nyere kildeutgaver eller arkivene selv representere langt mer relevant og fruktbart kildemateriale enn Andersens samling, nettopp slik Tank påpekte. Når problemstillingene dreier seg om arkiv- og samlingshistorie eller om historiske kunnskapspraksiser, tilbyr Andersen-samlingen derimot en svært verdifull inngang. Den kan fortelle om kunnskapspraksiser, kunnskapsfellesskap og former for «epistemisk dyd» som historisk har vært viktige, men som i stor grad blir usynliggjort – eller fremstår som meningsløse – når senere tiders normer brukes for å bedømme dem. På denne måten er Andersen-samlingen vitnesbyrd om en annen arkivalitet enn den som Tank representerte og som moderne arkiv- og historietenkning på mange måter viderefører.

Referanser

- Bjerring-Hansen, J. (2013). Vidensamfundets forhistorie. En introduktion til nyere, international udforskning af tidligmoderne videnskulturer ca. 1500-1800. *Fund og forskning i Det kongelige biblioteks samlinger*, 52, 423–458.
- Blair, A.M. (2010). *Too Much to Know. Managing Scholarly Information before the Modern Age*. Yale University Press.
- Damsholt, T. (2000). *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. Museums Tusculanum forlag.
- Danske Magazin (1745), fortale.
- Darnton, R. (1982). What is the History of Books? *Daedalus*, 111(3), 65–83.
- Daston, L. & Galison, P. (2007). *Objectivity*. Zone Books.
- Daston, L. & Lunbeck, E. (Red.). (2011). *Histories of Scientific Observation*. University of Chicago Press.
- Dear, P. (1995). *Discipline and Experience. The Mathematical Way in the Scientific Revolution*. University of Chicago Press.
- Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie*, <https://danske.selskab.dk>
- Eriksen, A. (2020). *Livets læremester. Historiske kunnskapstradisjoner i Norge 1650-1840*. Pax forlag.
- Findlen, P. (1996). *Possessing Nature. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. University of California Press.
- Head, R.C. (2018). Early modern Archivality: Organised Records, Information, and State Power, c. 1500. Corens, L., Peters K. & Walsham, A. (Red.) *Archives and Information in the Early Modern World*. The British Academy, 29–52.
- Head, R.C. (2019). *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400–1700*. Cambridge University Press.
- Holberg, L. (1733). *Synopsis Historia Universalis*. J.J.Høpffner.
- Høverstad, T. (1916). Halvor Andersen og det norsk universitet. *Syn og segn*, 22(9), 432–444.
- Koselleck, R. (1985). *Futures past: on the semantics of historical time*. Cambridge University Press.
- Miller, P.N. (2000). *Peiresc's Europe. Learning and Virtue in the Seventeenth Century*. Yale University Press.
- Misceller*, 19 (1810), 146–148 (inkludert tekst sitert fra Nyeste Kjøbenhavns Skilderie).
- Momigliano, A. (1990). *The Classical Foundations of Modern Historiography*. University of California Press, Berkeley.

- Mordhorst, C. (2009). *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormiannum til de moderne museer*. Museum Tusulanum Press.
- Rossi, P. (2017). *I filosofi e le macchine 1400–1700*. Universale economica Saggi
- Schama, S. (1989). *Citizens. A Chronicle of the French Revolution*. Random House.
- Schnapp, A. (1996). *The Discovery of the Past. The Origins of Archaeology*. British Museum Press.
- Shapin, S. (1995). *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. University of Chicago Press.
- Sherman, W.H. (2008). *Used Books. Marking Readers in Renaissance England*. Penn.
- Smith, P.H. (2006). *The Body of the Artisan. Art and Experience in the Scientific Revolution*. University of Chicago Press.
- Svensden, Å. (2017). *Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet 1817–2017*. Press forlag.
- Sweet, R. (2004). *Antiquaries. The Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain*. Hambledon and London.
- Thime, T. (2016). *Til Underretning for Posteriteten. Arkiv og arkivbeskrivelse i Norge fram til 1817*. Riksarkivets skriftserie 44.
- Weidling, T. (2022). Arkivhistorie som et moderne kunnskapsfelt. *Norsk Arkivforum*, 29, 123-170.

Utrykt materiale:

Nasjonalbiblioteket: Ms.fol.518a. Tanks rapport om Andersens samling, digitalt tilgjengelig: <https://www.nb.no/items/263762ccda1e041ff5221c3d68d40f50?page=0>